

LES DENOMINACIONS ATRIBUÏDES A VILAFRANCA I EL SEU NOM ACTUAL

Ramon PUIGCORBÉ

«De Dela antiquitus sed hoc tempore,
1493, Villafrancam vocitamus»
Llibre dels Feus, fol. 327

Tenim esment de dues atribucions onomàstiques per a nomenar Vilafranca del Penedès, abans que sorgís el nom que avui porta. Una, molt remota i molt discutida, perquè fantasiosa: la «Cartago Vetus» o «Carchedon Palea», citada presumptament en una obra de Ptolomeu, la qual es presenta també en la forma de «Cartago Vetus Poenorum» o simplement «Cartago Poenorum»; l'altra és la denominació mitjeval «Torre Dela», la ubicació de la qual ha estat objecte de polèmica llarga i encara no pas del tot resolta.

La menció de «Cartago Vetus» en una obra de Ptolomeu ha estat causa de diverses conjectures per a dilucidar a quina població catalana es referia el geògraf grec amb la denominació.

Segons la Monografia sobre Sant Miquel d'Olèrdola de Ramon Freixas i Miret (Barcelona, 1893) hom ha situat «Cartago Vetus» en quatre llocs diferents: a Olèrdola, a Vilafranca, a Cantavieja i a Peníscola. Entre els partidaris de situar «Cartago Vetus» a Olèrdola: el Dr. D. Jaume Pascual, canonge regular i després abat del monestir premonstratès de Bellpuig de les Avellanes, l'historiador Pròsper de Bofarull i Mascaró, autor de «Los condes de Barcelona vindicados», i D. Pau Piferrer, autor de «Los Recuerdos y Bellezas de España». No és pas d'aquest parer, l'autor del «Diccionario Geográfico de la España antigua» D. Miguel Cortés y López, car identifica «Cartago Vetus» amb Cantavieja (prov. de Terol). Un vilafranquí, D. Francisco Panzano i Almirall, sortit de la família de Can Almirall de la Parellada, en uns articles rotulats «Vilafranca del Panadés, Penýscola y Sant Miquel d'Olèrdula», publicats en el «Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España» de Pascual Madoz (any 1850), contradí l'opinió de Cortés y López, demostrant amb gran abundor de dades que la moderna Peníscola fou la «Cartago Vetus» de Ptolomeu.

Les raons que adduïen els qui pensaven que «Cartago Vetus» era Vilafranca del Penedès es poden trobar en el «Llibre Verd» existent en l'arxiu municipal. Aquest criteri sembla mantingut pel cronista Pujades quan, en la seva «Crònica universal del Principat de Catalunya», impresa en 1609, escriu: «Diferent de tot assò es la opinió del Bisbe Don Joan de Margarit, lo qual en lo seu Paralyponem de Espanya seguint en part, y en altre declarant á Ptolomeu: escriu que la Cartago Vella fonch la que vuy anomenan Vilafranca del Panadés, edificada per los Cartaginesos poch après que tingueren domini en Espanya» (Monografia de Sant Miquel d'Olèrdula, Ramon Freixas i Miret, pàg. 17).

Manuel Milà i Fontanals en la seva Memòria «Apuntes históricos sobre Olèrdula» i en l'opuscle que porta per epígraf «Olèrdula: Apéndice a la memoria impresa en el tomo II» (año 1880), examina d'on havia pervingut l'opinió, acceptada i autoritzada per respectables escriptors, que en aquests districtes existí la «Cartago Vetus» de Ptolomeu, i cregué que es basava en la paraula Penadés, que s'ha volgut mirar com a una corrupció de «Poenorum». La conclusió definitiva de Milà és la de que ni Olèrdula ni Vilafranca foren la població «Cartago Vetus».

En un passatge de la «Crònica universal del Principat de Cathalunya» del cronista Pujades hom troba la famosa referència que per molt de temps serví de base a l'etimologia del nom comarcal Penedès. La citació exacta de l'esmentat passatge, segons es troba en el llibre «Monografia de Sant Miquel d'Olèrdula» (pàg. 18) és aquesta: «per lo que en ella [Cartago Vella] i en son territori, anaven los que eran condenats á aquell treball [treballar a les mines] se dehia Cartago Vetus Poenorum: que vol dir Cartago Vella dels Poenos (per ser així anomenats aquestos africans), après poch a poch se vingué a anomenar Cartago Poenitentium: so es Cartago dels penitents. Y tot lo territori se digué com vuy se anomena Penedés».

Antoni de Bofarull explica que els qui afirmen que Olèrdula és l'antiga «Cartago Vetus» han interpretat malament els mots de Plini quan descriu la nostra costa: «Colonia Tarraco, Scipionum opus, sicut Cartago Poenorum», essent la versió correcta «la Colonia de Tarragona, obra dels Scipions, com ho era Cartago (la d'Àfrica) obra dels Púnics o Fenicis» i no pas traduir «Tarragona, obra dels Scipions, com Cartago dels Poenos (Penats)», possibilitant amb aquesta darrera versió la il·lusòria Cartago Vella en el Penedès.

En la pàg. 16 de la seva Monografia Ramon Freixas i Miret anota i conclou: «...el supòsit de esser Olèrdula o Vilafranca del Panadés, la Cartago Vetus, descansaba en la errònea interpretació de Plini lo naturalista que en la Historia Natural, llibre 3er. que tracta de geografia, capítol 3er., al parlar de la Espanya Citerior, pág. 29 de la edició de París de 1526 diu: (...) Tarraco Scipionum opus, sicut Cartago Poenorum. Segons lo senyor Panzano, Plini ab aquelles paraulas va volguer donar la notícia històrica de que els Scipions havien engrandit a Tarragona, així com Asdrual ho habia fet ab Cartago Nova, só es Cartagena».

Aquestes doctes atribucions de Cartago Vetus a Cartago de l'Àfrica i a Cartago Nova (Cartagena) exclouen la probabilitat d'una Cartago en el Penedès, cosa que Ramon Planes en la pàg. 181 del seu llibre «El Penedès i Garraf» (Albertí Editor,

1961) recalca: «que la Cartago Vetus sigui a Vilafranca o a Olèrdola, ha estat una tesi per tothom rebutjada».

Pel que fa a la segona atribució feta a Vilafranca, és a dir, la «Torre Dela», Freixas i Miret en la pàg. 29 de l'esmentada Monografia escriu: «no es possible deixar de parlar de les diferents compras que el comte Ramon Berenguer I, lo Vell, y sa esposa Almodis feren á alguns nobles cavallers, de la Torre anomenada DELA, que la havian guanyada als moros, situada dintre els termens de la Parroquia y Castell d'Olèrdula». En la pàg. 30 del mateix llibre hom troba: «Molt se ha discutit sobre el punt ahont estava situada la Torre de Dela. El P. Diago, autor de la «Historia de los Condes de Barcelona», cregué que la Torre de Dela estava assentada en lo lloc ahont está Vilafranca del Penadés, fundant-se en que no pogué trobar tal Torre en tot el territori del Panadés ni en tot lo terme de Olèrdula, y en que en lo Llibre dels Feus, fol. 327, en lo marge de la escriptura de venda que Armengol d'Ebri feu al Comte de Barcelona, allí al endret del nom de dita Torre, se troba una nota que diu: De Dela antiquitus sed hoc tempore, 1493, Villafrancam vocitamus. De ahont deduí el P. Diago que Vilafranca ha tingut tres noms; el primer, Cartago la Vella; el segon, la Torre de Dela, y el tercer, Vilafranca».

Mes això que el P. Diago veu tan clar i segur, no ho és gens ni mica en la realitat. En efecte, la seguretat de l'afirmació del P. Diago trontolla quan rep les refutacions documentadíssimes del cronista Pujades i de l'historiador Antoni de Bofarull. Són tan convincents les impugnacions que aporten que àdhuc convencen l'autor de la Monografia qui no es pot estar de dir seguidament: «Per ara y tant, ningú ha pogut averiguar el punt ahont existí la Torre de Dela».

De fet i com a resum, cal dir que de la Torre Dela, molt sovint citada en documents i anotada en recerques d'escriptors medievalistes, no en sabem, ara com ara, la ubicació geogràfica, i que, per tant, la conjectura de fer-la coincidir amb Vilafranca resta de provar i justificar.

El nom actual: Vilafranca del Penedès: Quan hom tracta de trobar l'origen o fundació de Vilafranca —i per tant d'explicar-ne el nom— l'obscuritat i el descoïnement van parions; i ningú gosa dir, sobre la qüestió, la darrera i definitiva paraula.

Descartada l'encisera, però irreal quimera d'un origen remotíssim, ens hem d'acontentar amb un naixement molt més humil i proper. En aquest aspecte és notable el que diu Freixas i Miret en la seva Monografia (pàg. 30): «Per lo que's refereix á Vilafranca, res se sab amb autenticitat, fins a temps ben moderns. Efectivament: el nom de Vilafranca no apareix, ni en la dominació romana, ni en la invasió dels moros, perquè es de fundació molt més posterior. Consta d'un document existent en la Curia eclesiàstica de Barcelona, que atesos els danys y assolaments que en l'any 1108 causaren els Alarbs invasors en la comarca del Panadés destruhint poblats y ecclesias, entre ellas Olèrdula, se concediren varios privilegis per edificar una vila, essent molt verossímil que llavors se escullís el punt que vuy ocupa Vilafranca. Se troba per primera vegada aquest nom en dos documents del any 1160».

Anotaré, tot seguit, unes grafies del nom Vilafranca per ordre cronològic: una de l'any 1263 figura en «un auto o instrument públich en lo Arxiu de la Corona d'Aragó, resolutori de la qüestió que hi hagué entre el Rey Jaume I y Pere de Vilafranca y altres». Escrit en llatí, el fragment fa així: «Rex dicit ad se pertinere, super quendam honorem quam habet Petrus de *Villa franca* in territorio Villoefranca,... (cal remarcar que en el darrer mot, traduït, encara persisteix el dígraf llatí *oe* i la *ch* amb *so* de *k*. Una altra grafia apareix en el «Censo del Veguerío de Vilafranca del Penadés, ordenado en tiempo del Rey Don Pedro III, según las Cortes celebradas en Cervera en el año 1359». Vilafranca figura com a capital del Veguerío i amb un «fogatge» de focs reials en nombre de 453 i amb la grafia de «Vilafrancha» de Penadés. Una altra grafia llatinitzada figura en la nota marginal afegida a l'escriptura de venda, ja ressenyada, que Armengol feu al Comte de Barcelona, en l'any 1493. En l'al·ludida nota es llegeix: «Hoc tempore Villafrancam vocitamus», on el nom de Vilafranca llatinitzat correspon a l'actual.

El nom «Vilafranca» es pot usar com a topònim a l'ensem que com a antropònim. En l'aspecte de topònim, Pere Mas i Perera en el seu llibre «Vilafranca del Penedès» Edit. Barcino, Barcelona 1932 (pàg. 16) manifesta sobre el nom «que pot explicar-se per la franquícia de prestacions feudals atorgades per atreure-hi pobladors (cas de «Vilafranca» del Conflent i els nombrosos «Villefranche» francesos i «Villafranca» espanyols) i no se sap res que privi de suposar el contrari.»

Una denominació sàvia, merament erudita i un xic pedant, és la que consta en les «Gesta Comitum Barchinonensium», on anomenem la capital del Penedès «*Villam liberam de Panadés*».

Moreu-Rey, en el seu llibre «Els noms de lloc» encasella Vilafranca entre els noms que tenen un sentit distintiu de lloc de repoblament facilitat per franqueses, com per exemple: *Sa Franquesa*, *Les Franqueses*, i potser *Llafranc* (lloc franc?), amb les nombroses *VILAFRANCA*, *Vilanova*, *La Pobla* i altres.

En l'aspecte d'antropònim, Moll en «Els Llinatges Catalans» anota: «Nom de diverses poblacions —en el Penedès, en el Conflent, en el Maestrat, a Mallorca— grafia aglutinada de *vila-franca* (*vila* exempt de certs impostos)».

En el Diccionari Biogràfic Albertí (Albertí Edit. Barcelona 1970), el nom Vilafranca usat com a nom de llinatge o de persona apareix 14 vegades. Dels personatges que el portaren només dos afecten la capital penedesenca. L'un és Berenguer de Vilafranca, magnat del segle XII. Fou un dels grans repobladors de les terres meridionals conquerides de poc. En 1173 rebé d'Alfons I el lloc de Sta. Maria del Pla (El Pla de Cabra). En 1191 rebé, amb altres dos, la vila de Vilafranca del Penedès, que s'encarregà de poblar. L'altre és Pere de Vilafranca, magnat del segle XII. Figura amb Berenguer rebent d'Alfons I la vila de Vilafranca en 1191.

Com a curiositat anecdòtica consigno el fet de que el nom Vilafranca, castellànitat *Villafranca*, el tingués la companya de Ferrer i Guàrdia, el polèmic personatge, fundador de l'Escola Moderna. L'esposa de Ferrer es deia Soledad *Villafranca*, —i el llinatge devia provenir d'una de les poblacions castellanes que porten aquest nom.